
PRAVIČNOST IN PRAVO V SLOVENSKI DRUŽBI

Jernej Letnar Černič

I. Uvod

Zagotavljanje pravičnosti, človekovih pravic in temeljnih svoboščin je eden od stebrov vsake demokratične družbe, ki spoštuje, zagotavlja in izpolnjuje ustavne ali mednarodnopravne obveznosti na področju človekovih pravic. Državljske in politične pravice ter ekonomske, socialne in kulturne pravice so enakopravne in nedeljive in država jih mora obravnavati kot celoto, če želimo doseči celovito uresničevanje vseh človekovih pravic v slovenskem prostoru. Normativno mednarodnopravno in ustavnopravno varstvo človekovih pravic je le ena stran varstva človekovih pravic.¹ Enako oziroma morda še bolj pomembno je učinkovito varstvo pravic, pri čemer bi morala biti v slovenskem prostoru zagotovljena možnost individualnega uveljavljanja kršenja človekovih pravic tako politične in državljanske kot tudi ekonomske, socialne in kulturne narave, ker so tiste, ki so varovane v ustavi na splošni ravni, v večini primerov neiztožljive. Uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin pa ni odvisno samo od državnih organov, temveč od vseh nas, ki si moramo prizadevati za njihovo uresničevanje v našem vsakodnevnem delovanju. Pravo vsebuje temeljne družbene vrednote in etična načela. Pravičnost je mogoče najdi v vseh družbenih plasteh. Je vrednota, ki naj bi urejala prav vsa družbena razmerja, tako zasebne kot tudi javne narave. Pravičnost tako pogojuje legitimnost preostalih družbenih pravil in utemeljuje nastanek, obstoj in prenehanje pravnih pravil.² Pravičnost je nad pravom.³ Vse pravne norme naj bi smiselno zasledovale pravičnost,

¹ K. Drzewicki, "Internationalization of Human Rights and Their Juridization", v: R. Hanski in M. Suksi (ur.), *An Introduction to the International Protection of Human Rights*, 2004, str. 25–27.

² J. M. Finnis, *Natural Law and Natural Rights* (Oxford: Clarendon Press, 1980).

³ J. Rawls, *A Theory of Justice*, 1999.

in naj jo ne bi omejevale.⁴ Zakon oziroma postopanje državnih oblasti, ki niti v najmanjši meri ne sledi vsebinski pravičnosti, lahko izgubi pravno veljavnost.⁵ Pričujoči prispevek obravnava izbrane pravnofilozofske in normative odgovore na vprašanje izvora in opredelitve pravičnosti človekovih pravic in njihovega uresničevanja. Prispevek je razdeljen na dva dela. V prvem delu obravnavamo izvor in temelje pojma pravičnosti in ga analiziramo na podlagi treh primerov iz slovenskega pravnega reda. V drugem delu pa obravnavamo izbrane poudarke na podlagi treh primerov iz vsakodnevne ne(uresničevanja) pravičnosti v slovenskem pravnem redu. V naslednjem poglavju se torej najprej posvečamo izvorom in temeljem pravičnosti.

2. Pravičnost in pravo

Nemški pravni filozof Gustav Radbruch je v tretji minuti svojih *Petih minutah filozofije* prava zapisal 'pravo je volja do pravičnosti. Pravičnost pa pomeni: soditi ne glede na osebo, vse meriti z isto mero.'⁶ Radbruch je še dodal, da si moramo 'prizadevati za pravičnost in istočasno upoštevati pravno varnost, saj je del pravičnosti, in (...) zgraditi pravno državo, ki mora po možnosti zadostiti obema idejama.'⁷ Pravna pravila so torej notranje povezana s pravičnostjo. Kljub temu pa se postavlja tehno vprašanje oziroma dilema, kako postopati, ko zakon ali zakonska pravna norma ne sledi pravičnosti oziroma, ko ji neposredno nasprotuje oziroma jo zanika. Radbruch rešuje slednjo dilemo tako, da utemeljuje "če zakoni zavestno zatajijo voljo do pravičnosti, in na primer ljudem samovoljno zagotavljajo ali odrekajo človekove pravice, potem ti zakoni niso veljavni, potem jim narod ne dolguje poslušnosti in v tem primeru morajo tudi pravniki zbrati pogum, da jim odrečejo pravni značaj."⁸

⁴ T. Campbell: *The Legal Theory of Ethical Positivism* (Aldershot: Dartmouth Publishing, 1996). Glej tudi R. Posner, *The Problematics of Moral and Legal Theory*, *Harvard Law Review* 111, 7 (1998), str. 1637–1717 in R. Posner, *The Problematics of Moral and Legal Theory* (Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1999).

⁵ N. MacCormick, "A Moralistic Case for A-Moralistic Law", *Valparaiso University Law Review* 20, 1 (1985).

⁶ G. Radbruch, *Filozofija prava*. Študijska izd. (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2001), str. 267.

⁷ Prav tam. str. 281.

⁸ Prav tam. str. 267.

Zakoni, ki ne sledijo pravičnosti, izgubijo naravo prava. Vsebinsko nepravičen zakon torej ni pravo, temveč zgolj vsebinska nepravičnost v formalnopravni preobleki.⁹

Vendar Radbruchova formula ne razreši dileme, kako postopati, ko zakonu ali zakonski normi ni dorečen pravni značaj. Ali morajo pravni naslovniki še vedno spoštovati takšen zakon ali je mogoče naravo prava odreči zakonu samo na pravno-filozofski ravni? Kako pojasniti oziroma preseči razmere, ko pravni red na sistematični ravni zanika najosnovnejša pravila pravičnosti, oziroma ko pravni red temelji na vsebinsko nepravičnih pravnih virih?¹⁰ Poskusimo opredeliti navzkrižje med vsebinsko pravičnostjo in formalnopravno sprejetimi oziroma predlaganimi zakoni v slovenskem pravnem redu.

2.1 Zakona o žrtvah vojnega nasilja in vojnih grobiščih

Državni zbor RS je v začetku septembra 2009 sprejel novelo vojnih zakonov (zakonov o žrtvah vojnega nasilja in vojnih grobiščih), pri čemer pa oba zakona zanemarjata načelo, da morajo imeti vse žrtve enak status.¹¹

»2.a člen

Na podlagi drugega odstavka 1. člena tega zakona je žrtev vojnega nasilja tudi:

- otrok, katerega starš je umrl, bil ubit ali pogrešan zaradi nasilnih dejanj ali prisilnih ukrepov drugih oboroženih sil, če ni prostovoljno ali poklicno sodeloval z agresorjem,
- oseba, ki je kot begunec morala v času od 6. 4. 1941 do 15. 5. 1945 zapustiti svoj dom zaradi nasilnega dejanja požiga, porušenja ali izropanja njene stano-

⁹ Za bolj poglobljene teoretične študije o tranzicijski pravičnosti glejte R. G. Teitel, *Transitional Justice*, Oxford 2000; N. Roht Arriaza y J. Mariezcurrena (ur.), *Transitional Justice in the Twenty-first Century, Beyond Truth v. Justice* (Cambridge, 2006); J. Elster, *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective* (Cambridge 2004).

¹⁰ J. Letnar Černič, Responding to crimes against humanity committed in Slovenia after the Second World War, v: D Svoboda (ur.), C. O'Connor (ur.), J. Liška, *Crimes of the communist regimes: international conference: an assessment by historians and legal experts: proceedings* (Praga 2011), str. 313–328.

¹¹ Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o žrtvah vojnega nasilja (ZZVN-H), UL RS, št. 72/2009; Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o vojnih grobiščih (ZVG-A), UL RS, št. 72/2009.

vanjske hiše ali stanovanja, ki so jo povzročile druge oborožene sile, zaradi česar se ni mogla vrniti na svoj dom neprekinjeno najmanj tri mesece (begunec), če ni prostovoljno ali poklicno sodelovala z agresorjem in oseba, rojena staršem v teh okoliščinah.«

Zdi se, da sprejetje novele vojnih zakonov ni spremenilo ničesar, saj so potomci t. i. "sodelavcev okupatorja" še vedno izvzeti iz zakona, medtem ko otroci storilcev povojnih hudodelstev zoper človečnost lahko uživajo ugodnosti vojnih zakonov. Slednja pozicijska predloga sta v nasprotju z odločitvijo Ustavnega sodišča RS in sta bila podprta s preglasovanjem. Pravna filozofija Gustava Radbrucha nas uči, da formalno pravilno sprejeto pravno pravilo še ni vselej vsebinsko pravilno. Pravno pravilo, ki zanika pravičnost, enako obravnavanje in temeljne človekove pravice, ni pravo – temveč je nepravo – »*Unrecht*«. ¹² Gustav Radbruch je v tretji minuti svojih *Pet minut filozofije prava* iz leta 1945 zapisal:

Pravo je volja do pravičnosti. Pravičnost pa pomeni: soditi ne glede na osebo, vse meriti z istim merilom. Ko se časti ubijanje političnih nasprotnikov in se zapoveduje ubijanje ljudi druge rase, vendar se enako dejanje proti lastnim somišljenikom kaznuje z najbolj grozovitimi in ponižujočimi kaznimi, tedaj to ni niti pravičnost niti pravo.

Kadar zakoni zavestno zanikajo voljo do pravičnosti, ko na primer ljudem samovoljno zagotavljajo ali odrekajo človekove pravice, tedaj ti zakoni nimajo veljave in se jim ljudstvo ni dolžno pokoravati, vendar morajo tedaj tudi pravniki zbrati pogum, da jim odrečejo naravo prava. ¹³

V Državnem zboru je pri sprejemanju novel vojnih zakonov prevladal politični pragmatizem, ki posamezni skupini ljudi odreka temeljne človekove pravice. Pravna narava takšne spremembe vojnih zakonov se zato zdi, milo rečeno, vprašljiva. Gustav Radbruch je še zapisal, da je mogoče, da "obstajajo zakoni, ki so v tolikšni meri nepravični in splošni, da jim moramo odreči veljavo in celo naravo prava" (četrtina minuta iz dela *Pet minut filozofije prava*). Obstajajo namreč "pravna načela, ki so močnejša kot sleherna pravna postava, tako da zakon, ki jim nasprotuje, ne velja". (peta minuta iz dela *Pet minut filozofije prava*) Pridobi-

¹² A. Mavčič, »The Slovenian Constitutional Court and its activities during the period of transition«, *Revue de justice constitutionnelle Est-Européenne*, št. 2/2001, str. 229–251.

¹³ G. Radbruch, »Pet minut filozofije prava, 1945« (prevod M. Pavčnik), v: *Pravnik*, št. 11–12/1988, str. 667–669.

tev statusa žrtve vojnega in povojnega nasilja ne more biti odvisna od strani, kateri naj bi žrtev ali njeni sorodniki vojnega nasilja pripadali ali se bojevali.

2.2 Povojna ukradena umetniška dela

Visoki predstavniki bivšega režima so po koncu druge svetovne vojne uživali vrsto privilegijev in ugodnosti.¹⁴ Ena od takšnih prednosti je bila tudi možnost pridobitve umetniških del najbolj znanih slovenskih slikarjev, ki so bili pred vojno v zasebni lasti. Večina povojnega komunističnega vodstva si je tako nezakonito prisvojila umetniška dela.¹⁵ Slednje izhaja iz inventarne knjige Federalnega zbirnega centra, ki jo hrani Narodna galerija,¹⁶ v kateri so zbrani podatki o nekdanjem lastniku umetniškega dela, podatki o značilnostih umetniškega dela in ponekod tudi ime novega prejemnika.¹⁷ Obstaja še več podobnih knjig, ki dokazujejo, da so bila umetniška dela dodeljena raznim državnim institucijam in komunističnim oblastnikom.¹⁸ Umetniška dela po padcu totalitarnega režima niso bila nikoli vrnjena in še vedno visijo v njihovih stanovanjih in hišah ozirom v stanovanjih in hišah potomcev.¹⁹ Turk poudarja, da si je »osebe zbirnih centrov med letoma 1945 in 1949 (po tem letu so centri prešli v pristojnost tedanjega ministrstva za prosveto) vzporedno zapisovalo potek odtujevanja umetnin in umetniških predmetov. Obstajali so reverzi, lističi, na katere so posamezniki iz vrha partijske hie-

¹⁴ P. Jamnik, »Post-World War Two Crimes on the Territory of Slovenia: Police Investigation and proof regarding criminal offences that do not fall under the statute of limitations«, v: P. Jambrek (ur.), *Crimes committed by totalitarian regimes* (Ljubljana, 2008; dalje *Crimes committed*), str. 207. Glejte tudi J. Dežman, »Communist repression and transitional justice in Slovenia«, v: *Crimes committed*; M. Ferenc, »Topografija evidentiranih grobišč«, v: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005–2008* (Ljubljana 2008).

¹⁵ B. M. Turk, »Enciklopedija komunističnih tatvin«, *Revija Reporter*, 17. april 2011, http://www.reporter.si/index.php?option=com_content&task=view&id=5381&Itemid=59.

¹⁶ http://www.reporter.si/images/upload/Inventarna_knjiga.pdf.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ B. M. Turk, »Enciklopedija komunističnih tatvin«, *Revija Reporter*, 17. april 2011, http://www.reporter.si/index.php?option=com_content&task=view&id=5381&Itemid=59.

¹⁹ Glej denimo: B. M. Turk, »Zaplenjeni zakladi družine Kocijančič«, *Revija Reporter*, 19. september 2010. http://www.reporter.si/index.php?option=com_content&task=view&id=4072&Itemid=59.

rarihije s podpisom jamčili, da dragotine prejemaajo v začasno hrambo in ne v last. Številka reverza ustreza knjigovodski zaporedni številki, pod katero je bila umetnina vpisana kot izposojena.«²⁰ Nato zaključuje, da »skoraj nobena od umetnin ni bila vrnjena (izjem je za prste dveh ali treh rok), da lahko z gotovostjo sklepamo, da še danes krasijo stene ali dnevne prostore posameznikov oziroma organizacij, ki so iz povojnega ropa izšle (navedene so družine Borisa Kocijančiča, Edvarda Kardelja in še nekaterih, od institucij pa CK ZKS, Semoličevi sindikati, protokolarni objekti predsednika Tita – Brdo, Mestna skupščina Ljubljana, celjski organi lokalne oblasti in drugi).«²¹ Rozman poudarja, da 'je Akademija likovnih umetnosti dala »svoje« slike na voljo drugim kulturnim institucijam, da so si z njimi okrasili pisarne. Prosvetno ministrstvo je dalo dovoljenje, da so umetnine prevzemali iz skladišč FZC zasebniki in kulturne institucije. »Vozili smo jih kar s cizo,« je pripovedoval prof. Filip Kumbatovič s ps. Filip Kalan (1910–1989), prvi rektor Akademije za igralsko umetnost. »Umetnine so pristale tudi na Akademiji za glasbo, na Akademiji znanosti in umetnosti kar v obilju, vendar bržkone največ iz zaloge Akademije likovnih umetnosti, nadalje na Šoli za oblikovanje, v Narodni in univerzitetni knjižnici, pri Društvu književnikov itn. Začasni prevzemniki so se obvezali, da bodo umetnine skrbno varovali in jih vrnili, ko bo to zahtevano.«²² Iz vseh, sicer redkih zapisov, izhaja, da posamezniki in državne institucije ukradenih nepremičnin še niso vrnile in jih prostovoljno ne nameravajo vrniti.²³ V nadaljevanju obravnavamo ustavnopravno varstvo kulturne dediščine.

²⁰ Prav tam.

²¹ Prav tam.

²² Narodna galerija, <http://www.ng-slo.si/default.asp?id=80>, obiskano 29. 8. 2011.

²³ J. Letnar Černič, »Supreme State Prosecutor v Ribičič, Order on Whether to Open Pre-Trial Criminal Investigation«, Ks 962/2006, *Oxford Reports on International Law in Domestic Courts* 523 (SI 2006) (Oxford 2008).

2.3 Pravica do referendumu kot neusahljivi vir slovenske državnosti

V zadnjih letih so predlagatelj vložili kar nekaj zahtev za razpis zakonodajnih referendumov. V štirih zadevah pa je Ustavno sodišče RS prepovedalo odločanje državljanov na referendumu, saj naj bi z morebitno zavrnitvijo zakonov nastale protiustavne posledice. Ustava RS sicer ne določa pravice do referendumu neposredno, vendar v 3. členu določa, da ima v Sloveniji oblast ljudstvo, ter v 44. členu določa, da imajo državljani pravico do neposrednega in posrednega sodelovanja pri upravljanju javnih zadev.²⁴ Na pravici do referendumu je utemeljena ne samo demokratična slovenska država, ampak tudi njen ustavnopravni red.²⁵ Prebivalci Republike Slovenije smo prav na referendumu 23. decembra 1990 potrdili, da želimo živeti v samostojni in neodvisni državi. Že zaradi tega simboličnega in zgodovinskega dejstva, pravica do referendumu ne uživa samo simboličnega pomena, temveč tudi super-normativno pravno veljavo.²⁶

Ustavno sodišče je v zadevi U-I-172/94 zapisalo, da »teorija demokracije poudarja, da je učinkovitost demokratičnega procesa odvisna zlasti od (a) poštenih volitev na vseh ravneh, ki omogočajo oblikovanje predstavniških organov države in lokalne samouprave v skladu z voljo ljudstva, (b) od javnega nadzora nad zakonodajno, sodno in izvršno vejo oblasti, ter (c) od priznane pravice do politične opozicije vsakokratni oblasti.«²⁷ K takšni formulaciji pravzaprav ni nič dodati, morda le da bi točka (a) lahko vključevala tudi pravico, da oblast izvršujejo neposredno na podlagi referendumu oziroma plebiscita. Ustavno sodišče je v svoji sodni praksi varovalo ustavne vrednote v razmerju do referendumu. V zadevi U-I-III/04 so ustavni sodniki še podrobneje zapisali, da je bistvo demokracije »da lahko vrednote, ki jih varuje Ustava, in med njimi posebej temeljne človekove pravice in svoboščine (Preambula k Ustavi),

²⁴ Ustava Republike Slovenije, Ur. l. 33/91.

²⁵ A. Mavčič, "Slovenia" (International encyclopaedia of laws, Constitutional law, suppl. 27,28) (The Hague / London / Boston: Kluwer Law International, 1998), str. 302.

²⁶ I. Kaučič, F. Grad, S. Zagorc, S. Nerad, S. Bardutzky, *Zakonodajni referendum: pravna ureditev in praksa v Sloveniji*, 1. natis (Ljubljana: Inštitut za primerjalno pravo, GV založba, 2010).

²⁷ U-I-172/94, 1. Odstavek.

prevladajo nad demokratično sprejetimi odločitvami večine.«²⁸ V zadevi U-I-45/09 pa je Ustavno sodišče zapisalo, da »ustava neposrednega odločanja ljudi na referendumu ne postavlja v podrejen položaj.«

Referendum oziroma plebiscit nedvomno predstavljata neusahljivi vir slovenske državnosti, ki sodi med temeljne vrednote slovenske ustavne ureditve. Kljub temu oziroma prav zaradi tega se je potrebno vprašati, ali je mogoče pravico do referendumu tudi omejevati ter pod kakšnimi okoliščinami. Omejevanje pravice do referendumu je nujno samo takrat, kadar trči ob najbolj temeljne vrednote slovenske ustavne ureditve. Še v teh primerih pa je prepoved odločanja državljanov mogoča le na podlagi striktnih kriterijev ter uporabe načela sorazmernosti. Pravica do referendumu bi bilo mogoče omejiti samo tedaj, ko bi bila prepoved primerna in nujna za doseg končnega cilja varovanja temeljnih ustavnih vrednot. Sama prepoved pravice do referendumu je mogoča samo v primerih, ki bi bila prepoved sorazmerna z varovanjem temeljnih ustavnih dobrin, kamor sodijo na primer človekove pravice in temeljne svoboščine.

Prepoved referendumu naj bi bila v skladu s prakso Ustavnega sodišča nekakšno preventivno sredstvo za preprečevanje neposrednega odločanja ljudstva na referendumu o protiustavnih zakonskih predlogih oziroma o že sprejetih zakonih. Ustavno sodišče je takšno utemeljitev obrazložilo, da »ustava in odločbe Ustavnega sodišča ne zavezujejo samo Državnega zbora kot zakonodajalca, temveč tudi državljane, kadar oblast izvršujejo neposredno z odločanjem o posameznem zakonu na referendumu.«²⁹ Tako mora Ustavno sodišče v vsakokratnem primeru opraviti tehtanje ustavnih vrednot ter na njegovi podlagi oceniti, ali je dopustno poseči v človekovo pravico do referendumu, oziroma v drugo ustavno vrednoto.³⁰

Ustavno sodišče mora pri presojanju v pravico do referendumu opraviti test sorazmernosti oziroma prekomernih posegov. Pri tem bi moralo US presoditi, ali je prepoved referendumu v skladu s ciljem, ki ga US želi zavarovati. Prepoved referendumu mora biti utemeljena s ciljem zavarovanja drugih ustavnih dobrin, tako da čim manj vpliva na pravice in interese prizadetih državljanov, ki ne bodo mogli izvrševati svoje, tj. člo-

²⁸ U-I-III/04, 26. odstavek.

²⁹ Sklep Ustavnega sodišča št. U-II-3/03 z dne 22. 12. 2003, OdlUS XII, 101.

³⁰ 1. odstavek 21. člena Zakona o referendumu in ljudski iniciativi (ZRLI).

vekove pravice do odločanja na referendumu. Ustavno sodišče je v svoji sodni praksi že zapisalo, da morajo biti ukrepi za omejevanje ustavnih pravic »primerni za doseg zakonodajalčevih ciljev, potrebni za njihovo implementacijo glede na objektivne interese državljanov ter ne smejo biti izven vsakega razumnega razmerja do družbene oziroma politične vrednosti teh ciljev«. ³¹

Če se pravna argumentacija omejevanja ali celo prepovedi pravice do referenduma v razmerju z drugimi ustavnimi vrednotami zanemari, se postavi vprašanje, ne samo kaj sploh še ostane od institucije referenduma, iz katere izvira in na podlagi katere je utemeljena slovenska državnost, ampak tudi kaj še ostane od legitimnosti slovenske ustavnopravne ureditve. Pravica do referenduma je neusahljivi vir slovenske državnosti in ustavnopravnega reda. Njeno neupravičeno in neustrezno obrazloženo omejevanje pa ne bi pomenilo le prekomerni poseg v pomembno ustavno dobrino, ampak tudi zanikanje izvora slovenske državnosti in pravne države. Omejevanje pravice do odločanja na referendumu je mogoče samo v izjemnih pravnih situacijah zaradi varstva temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah. Načelo pravne države zahteva, da gre pravico do odločanja na referendumu omejiti samo na podlagi striktno in obrazložene uporabe načela sorazmernosti. Naslednji pododdelek analizira podane primere omejevanja vsebinske pravičnosti.

2.4 Analiza

Vsi trije primeri vsak zase izražajo vsebinsko nepravilno postopanje oblasti ter vsebinsko nepravilne zakone. Prvi primer prikazuje vsebinsko nepravilno postopanje oblasti, ki posameznikom tudi ob najbolj izjemnih družbenih situacijah odreko pravico, da so enako obravnavani. Drugi primer kaže na izkrivljen odnos prevladujoče družbenointeresne skupine do posameznika, ki je samo izvrševal temeljne človekove pravice. Takšno oblastno postopanje ni samo vsebinsko nepravilno do posameznika, ampak kaže na zavračanje temeljnega koncepta človekovih pravic in pravičnosti na podlagi formalnega spoštovanja kolektivnih vrednot, ki naj bi utemeljevale tradicionalno slovensko družbo. Kljub

³¹ U-I-77/93, 39. odstavek.

temu, da si prebivalci Republike želijo bolj učinkovitega spoštovanja človekovih pravic. Radbruch zapiše, da »pravnega značaja ... nimajo vsi tisti zakoni, ki ljudi obravnavajo kot podljudi in jim odrekajo človekove pravice.« – oziroma ki o tem močijo.³² Tretji primer pa nazorno prikazuje plasti, ko se bo vsebinska pravičnost, ki se kaže v institutu referendumu, morda morala umakniti ustavnemu ne-pravu v obliki omejitve pravice do referendumu.

Smisel pravičnosti ni zgolj v tem, da prikaže in opozori na vsebinsko nepravilnost nekega zakona ali postopanja vsakokratne oblasti, temveč da tudi osvetli pot, ki bo presekala takšno izjemno družbeno situacijo. Dosledno upoštevanje pravičnosti lahko pokaže luč na koncu tunela, ki lahko pripomore odpraviti zakonsko nepravo – vsebinsko nepravilne zakone in vsebinsko nepravilno postopanje oblasti na Slovenskem ali kjerkoli drugod. Prepoznavna vsebinsko nepravilnega zakona oziroma postopanja državnih oblasti, ki jim je potrebno odvzeti veljavnost, je kot povsod, odvisna od pogumnih ljudi s pokončno držo. V naslednjem oddelku analiziramo vlogo pravičnosti in prava za slovenski javni prostor.

3. Pravičnost in pravo v slovenski družbi

3.1 O družbah brez sramu in krivde

Družbe, ki so pred kratkim izšle iz totalitarnega sistema, se pogosto soočajo s ponavljanjem nedemokratskih praks iz polpretekle zgodovine.³³ Še izrazitejše so težave v družbah, ki so genocidna dejanja in hudodelstva zoper človečnost pometla pod preprogo.³⁴ Vsem takšnim družbam je skupna odsotnost sramu in krivde za moralno, etično in pravno sprevržena dejanja v preteklosti. Sram je ključna predpostavka, ki mora obstajati, da neka tranzicijska družba postane zrela. Sram nastane in učinkuje na podzavestni ravni vsakega posameznika. Deluje na moralno etični ravni. Oblikuje se v razmerju do sprijenih hudodelstev zoper človečnost iz polpretekle zgodovine. Občutek sramu lahko nastane le

³² G. Radbruch, *Filozofija prava*, študijska izd. (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2001), str. 278.

³³ M. Kundera, "Tragedija Srednje Evrope", *Nova revija*, 30, št. 3 (1984), str. 3456–3468. Glej tudi P. Vodopivec (ur.), *Srednja Evropa* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991).

³⁴ J. Letnar Čeranič, »Srednja Evropa Václava Havla«, *Razpotja*, marec 2012.

ob soočenju s polpreteklimi dogodki, tako kot denimo ob t. i. Gacaca lokalnih sodiščih v Ruandi ali na sejah različnih komisij za spravo in pravičnost v različnih nacionalnih kontekstih. Ravnodušnost do polpreteklih hudodelskih dogodkov ne ustvarja odnosa sramu do polpreteklih dogodkov. Sram se v etičnem smislu lahko doseže le, če se posameznik zaveda etične in moralne sprevržnosti njegovih dejanj.

Če se posameznik ne sooči z moralno in etično sprevrženimi dejanji, sram ne more nastati. Enako pomemben kot je občutek sramu na ravni posameznika, je tudi na ravni posamezne družbe. Družba se mora opredeliti do moralno spornih dejanj iz preteklosti in ustvariti občutek sramu, če so bila dejanja nečloveška, ponižujoča in sprevržena.³⁵ Seveda pa je slednje mogoče le, če je večina posameznikov na osebni ravni spoznala sprevrženost, denimo genocida, hudodelstev zoper človečnost ali vojnih hudodelstev.³⁶ Šele tako lahko nastane družbena zavest o moralni sprevrženosti opisanih dejanj in družba razvije svoj odnos do kršitev človekovega dostojanstva v preteklosti.³⁷ Družbe, kjer večina posameznikov ne oblikuje občutja sramu, ne glede na svojo krivdo, ne bodo nikoli prestopile na višjo raven strpnosti in zrelosti. Družba se na ta način ne ozdravi, ampak le potegne črto čez rakotvorne tvorbe svoje duše. Bolezenske rane pa še naprej vlečejo takšne družbe nekaj desetletij nazaj v preteklost. Takšne rane so samo formalno zaprte, v globini pa so še bolj žive kot pred desetimi in več leti. Brez nastanka sramu se ne more vzpostaviti občutek krivde na etični ravni tako za aktivno kot za pasivno sodelovanje pri hudodelskih načrtih nedemokratičnih režimov. Če sramu ni, človek ne vzpostavi občutka krivde. Družba, v kateri se večina posameznikov ne sramuje hudodelskih dejanj, ki so jih storili v preteklosti,

³⁵ L. Šturm, »Svobodna demokratična družba, demokratična pravna država in civilna družba : ustavnopravna in sociološka analiza treh ključnih pojmovnih sintagem«, *Dignitas (Ljublj.)*, št. 1 (1999), str. 52–59.

³⁶ J. Letnar Černič, Sprema beseda : k Pučnikovem vmesnem sporočilu o povojnih pobojih. v : M. Jančar (ur.), J. Letnar Černič (ur.). *Poročilo o pobojih : vmesno poročilo o raziskovanju povojnih množičnih pobojev Preiskovalne komisije Državnega zbora Republike Slovenije o raziskovanju povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, ki jo je vodil dr. Jože Pučnik* (Ljubljana: Inštitut dr. Jožeta Pučnika, 2010), str. 275–293.

³⁷ L. Šturm, »Fenomen tajne zakonodaje v nekdanji Socialistični federativni republiki Jugoslaviji«, *Vestn. javno upravo*, 27, št. 3/4 (1991), str. 153–158.

stoji na gnilih in majavih temeljih. Temelji se lahko hitro podrejo, in tako vrnejo družbo nazaj v pekel, v katerem je že bila.

Občutek krivde nastane, ko posameznik spozna, da je ravnal napačno, da bi lahko ravnal drugače, kot je, in ga je sram, da je ravnal tako. Posameznik, ki se etično sramuje in sprejema krivdo za svoje ravnanje, si postavlja trdne temelje za svoje prihodnje ravnanje. Enako velja za kolektivno delovanje na družbeni ravni, saj občutek sramu, krivde in obžalovanja vodi do zrelosti družbe. Občutek sramu in krivde imata pomembno vlogo v procesu sprave v tranzicijskih družbah, ki so v zadnjih desetletjih izšle iz totalitarnih režimov, mednarodnih konfliktov in državljanskih vojn. Občutek kolektivnega sramu posamezne družbe lahko nastane, če se družba kot celota poskuša opredeliti do grozodejstev tako, da vzpostavi kolektivni odnos do storjenih hudodelstev zoper človečnost in podobnih sprevrženih dejanj.

Občutek sramu na kolektivni ravni ne opredeli samo odnosa družbe do storjenih hudodelstev, temveč pove veliko o moralno-etični zrelosti družbe same. Družba, ki se sama zaveda moralno etične sprevrženosti hudodelstev storjenih v preteklosti na njenem ozemlju, stoji na trdnih temeljih. Povojna Nemčija je šolski primer države, ki se zaveda in sramuje hudodelstev, ki jih je nacionalsocialistična oblast storila v letih pred in med drugo svetovno vojno, in je tako sprejela krivdo v razmerju do žrtev in njihovih sorodnikov. Takšna država stoji na trdnih moralno-etičnih temeljih, ki ji dajejo legitimnost, ne samo v odnosu do svojih prebivalcev, temveč tudi navzven. Nasprotno pa se družba, ki vztrajno zatiska oči pred hudodelstvi, ki so se v preteklosti zgodila na njenem ozemlju, maje kot križarka med tajfunom. Majejo se njeni temelji, saj slonijo na gnilih, kvazi moralnih in etičnih vrednotah, ki se bodo slej ko prej podrli. Takšna družba brez sramu, se uničuje v medsebojnih spopadih različnih svetovnonazorskih polov. V takšni družbi sovražni govor ni na obrobju, ampak v ospredju javnega prostora. V takšni propadli družbi se nihče več ne posluša, ampak vpije eden mimo drugega drugega, ker misli, da ima prav zaradi svojih preteklih vprašljivih zaslug. V takšni družbi posamezniki težko prevzamejo krivdo v etičnem smislu in so nezmožni, da se opravičijo žrvam. Običajni ljudje lahko le sanjajo o kakršnemkoli učinkovitem uveljavljanju odgovornosti posameznikov

za sprevržena dejanja. Sram, krivda in človekovo dostojanstvo v takšni družbi ne pomenijo nič.

Če smo na začetku omenili, da sta vsem tranzicijskim družbam skupna odsotnost občutka sramu in krivde, pa lahko vendarle ugotovimo, da nekaterim evropskim, ameriškim in afriškim družbam počasi le uspeva, s pomočjo občutkov sramu in krivde, opredeliti svoje razmerje do hudodelstev v preteklosti. Preostale družbe pa se takšnim občutkom izogibajo kot hudič križa in tako skrivajo kraje storjenih hudodelstev, zapirajo vrata rudnikov in jam, in se kolektivno skrivajo v miselnih mišjih luknjah v utopiji, da jih nekega dne, pretekla hudodelstva, ne bodo ponovno razdelila. V naslednjem pododdelku obravnavamo pomen svobode izražanja za uresničevanje pravičnosti v slovenski družbi.

Tranzicijska pravičnost je predpogoj za prehod iz nedemokratskega v demokratični sistem. Tranzicijska pravičnost pogojuje uspešen prehod v demokratični režim z obravnavo hudodelstev, storjenih v totalitarnem režimu. Iskanje normativnih odgovorov na totalitaristična hudodelstva lahko prispeva k sestavljanju mozaika družbene zavesti ter moralne in pravne odgovornosti, da se hudodelstva zoper človečnost ne bodo nikoli več ponovila tako v Rusiji, na Poljskem, v Španiji ter na Slovenskem kot kjer koli po svetu, kar naj prispeva h graditvi dostojanstvene slovenske države. V enem od korakov pri iskanju katarze je Evropsko sodišče za človekove pravice v ponedeljek 16. aprila 2012 podalo zgodovinsko odločitev v zadevi *Janowiec in drugi proti Rusiji*.³⁸ Odločitev je pomembna ne samo za poljsko družbo in sorodnike žrtev hudodelstev zoper človečnost v Katinu, ampak za vse evropske družbe, ki še niso in ne želijo zapreti temnih poglavij hudodelstev zoper človečnost svoje polpretekle zgodovine. Sodišče je zapisalo, da *»soglaša, da množični poboj poljskih vojnih ujetnikov izpolnjuje značilnosti vojnega hudodelstva. Tako haaška konvencija št. 4 iz 1907 in ženevska konvencija iz leta 1929 prepovedujeta nečloveško ravnanje z vojnimi ujetniki, zato lahko poboj vojnih ujetnikov označimo kot vojno hudodelstvo v smislu 6 (b). člena nürnberške listine iz leta 1945. Čeprav Sovjetska zveza ni bila država pogodbenica haaške in ženevske konvencije, sta obveznost do človeškega ravnanja z vojnimi ujetniki*

³⁸ *Janowiec in drugi proti Rusiji* (št. 55508/07 in 29520/09), www.echr.coe.int (zadnjič obiskano 10. oktobra 2012).

*in prepoved njihovega pobijanja izhajala iz mednarodnega običajnega prava, zato jo je bilo treba spoštovati».*³⁹

Pritožniki so bili sorodniki dvanajstih žrtev hudodelstev zoper človečnost v Katinu. V pritožbi so uveljavljali neučinkovitost ruskega preiskovanja hudodelstev zoper človečnost v Katinu, pri čemer so se sklicevali na 2. člen (pravica do življenja) in 3. člen (prepoved mučenja, nečloveškega in ponižujočega ravnanja) Evropske konvencije o človekovih pravicah (EKČP), saj je rusko sodišče 21. septembra 2004 ustavilo preiskavo pobojev v Katinu. Evropsko sodišče za človekove pravice je najprej odločilo, da je Rusija kršila obveznost iz 38. člena EKČP, ki države pogodbenice obvezuje, da sodelujejo s sodiščem, saj mu ni predložila sklepa o zavrnitvi predloga za preiskavo pobojev.

Sodišče je v zadevi *Janowiec in drugi proti Rusiji* presodilo, da ruske oblasti niso storile ničesar, da bi pojasnile, kje so pobite žrtve medvojnih pobojev (163. odstavek). Sodišče je v 163. odstavku zapisalo, da je *»obseg državne obveznosti na podlagi 3. člena bistveno širši od golega priznanja smrti. Kljub temu, da država ni pravno odgovorna za smrt ali izginotja, jo 3. člen zavezuje, da sorodnike umrlih ali izginulih obravnava sočutno in spoštljivo ter jim pomaga pri pridobivanju podatkov»*. Sodišče je nato storilo še korak dlje, ko je zapisalo, da *»lahko molk državnih organov ob stiski sorodnikov opredelimo kot nečloveško ravnanje«* ter *»da je odbor Združenih narodov že večkrat ugotovil kršitev 7. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah zaradi psihološkega trpljenja družin, ki niso vedele, kako so umrli njihovi sorodniki in kje so pokopani»*.⁴⁰ Sodišče je zato menilo, da enake obveznosti izhajajo tudi iz 3. člena EKČP.

Sodišče je tudi ugotovilo, da so se sorodniki žrtev v komunističnem sistemu soočali s poleni, ki so jim jih pod noge metale sovjetske in ruske oblasti. Tudi po letu 1990 so bili pritožniki soočeni z uradnim zanikanjem in brezbržnostjo ruskih državnih organov (164. odstavek). Še več, sodišče je poudarilo, da sorodniki *»niso imeli dostopa do dokumentacije. /.../ Sodne ugotovitve niso bile le protislovne in dvoumne, ampak tudi v nasprotju z zgodovinskimi dejstvi, ki so bila uradno potrjena na najvišji politični ravni. /.../ Ruske oblasti niso pojasnile dogodkov povezanih s*

³⁹ Prav tam, 140. odstavek.

⁴⁰ Prav tam, 163. odstavek.

smrtjo njihovih sorodnikov ter niso nikoli resneje poskusile odkriti njihovih grobišč« (164. odstavek).

Sodišče je tudi potrdilo, da je »zanikanje hudodelstev zoper človečnost /.../ v nasprotju s temeljnimi vrednotami EKČP in demokracije, kot sta pravičnost in mir, pri čemer enako velja tudi za izjave, ki upravičujejo vojna hudodelstva. /.../ S priznanjem, da so bili sorodniki pritožnikov zaporniki v sovjetskih taboriščih, ter ob istočasnem zatrjevanju, da njihova nadaljnja usoda ne more biti pojasnjena, so ruska sodišča zanikala resničnost zunajsodnih pobojev, ki so bili izvedeni v katinskem gozdu in na drugih lokacijah množičnih pobojev«. ⁴¹ Sodišče se je tako močno oddaljilo od stališča ruskih sodišč, ki ga je označilo kot »v nasprotju s temeljnimi vrednotami konvencije, saj je poglobilo trpljenje pritožnikov«. ⁴² Ob koncu pa je zaključilo, da so pritožniki »nosili največje breme prizadevanj pri iskanju pobitih sorodnikov, pri čemer so ruske oblasti pokazale nespoštovanje do njihovega trpljenja«. ⁴³ Zato je po mnenju sedemčlanskega senata ravnanje ruskih oblasti preseglo »minimalno raven resnosti in surovosti trpljenja, zaradi česar ga lahko označimo kot nečloveško ravnanje v smislu 3. člena EKČP«. ⁴⁴

Odločitev Evropskega sodišča za človekove pravice je zgodovinska, ne samo za poljski odnos do medvojnih in povojnih pobojev, saj vzporednice med nekdanjimi totalitarnimi režimi ni težko potegniti. Odločitev je pomembna tudi za slovensko družbo in njeno filozofsko-etično podstat, saj nekaj tisoč Slovencev in drugih posameznikov še vedno ne ve, kje so pokopani njihovi sorodniki in kako so bili pokončani. Razen nekaterih pogumnih posameznikov, ki so pred leti začeli odkrivati množična medvojna in povojna grobišča, je bilo storjeno malo.

Uveljavljanje kakršnekoli kazenskopravne odgovornosti za medvojne in povojne poboje španskega, slovenskega in drugega civilnega prebivalstva je danes morda *prima facie* utopično, vendar prav spoštovanje do mrtvih na vseh straneh in sorodnikov zunajsodnih pobojev obvezuje, da raziščemo deželo mrtvih in vsaki kosti dodamo tudi ime in priimek. Si res želimo živeti v deželi, kjer še vedno v zaprtih rudniških jaških in jamah samevajo okostja deset tisočih žrtev zunajsodnih povojnih pobojev?

⁴¹ Prav tam, 165. odstavek.

⁴² Prav tam.

⁴³ Prav tam, 166. odstavek.

⁴⁴ Prav tam.

Zadeva *Janowiec in drugi proti Rusiji* jasno sporoča, da EKČP zavezuje države, naj preiščejo, kako in kje so bile pobite žrtve zunajsodnih pobjev. Molk državnih organov o zunajsodnih pobjih civilnega prebivalstva je nečloveško ravnanje, ki ga prepovedujejo temeljna načela sodobne in demokratične družbe.

Veliko osnovnih pomanjkljivosti pri uveljavljanju pravice v srednje-evropskih pravnih redih je povezanih s pravno naravo normativnih okvirov pri uveljavljanju pravne odgovornosti za hudodelstva. Na Slovenskem osnovni problem predstavlja pomanjkanje znanja in nerazumevanje med politiki, državnimi uradniki in pravnimi strokovnjaki, pri čemer primanjkuje predvsem znanje o tem, kako pravno obravnavati hudodelstva zoper človečnost iz preteklosti. Odgovornost za vojna in povojna hudodelstva na Slovenskem ali kjerkoli drugod se ne sme presojati na podlagi strani, za katero se je domnevni storilec bojeval. Šele ko bo slovenski pravni red sprejel moralno stališče, da se morajo vse žrtve obravnavati enakopravno, bomo stopili na pravo pot pri iskanju odgovornosti za totalitaristična hudodelstva in za katarzo slovenske družbe. Več kot šeststo do zdaj najdenih množičnih grobišč priča, da je nekdanji totalitarni režim že arbitrarno presodil, da mu ni šlo za enako obravnavanje posameznikov pred zakonom. Iz odločitve Evropskega sodišča za človekove pravice v zadevi *Janowiec in drugi proti Rusiji* jasno izhaja, da je molk države pri preiskovanju in obravnavanju medvojnih in povojnih hudodelstev nečloveško ravnanje, zaradi česar ima država pozitivno obveznost, da poboje razišče ter poišče in kazensko preganja storilce.

3.2 Svoboda izražanja kot predpogoj za pravičnost

V slovenskem prostoru je že dolgo jasno, da se težko zedinimo glede česarkoli. Razdeljenost Slovenije na dve ali več Slovenij je že pregovorna in dolgočasna. Srednosredinski prostor, ki je izšel iz protikomunističnega upora, težko verjame in zapaupa levičarskih svetovnonazorskim pogledu, ki nasprotno ne želi zaupati pomladni Sloveniji. Zakaj je tako? Kako preseči takšno nezaupanje?

Dialektično razdeljenost poznajo tudi iz drugih evropskih držav. Razdeljenost, denimo, španske družbe je morda še globlja kot razdeljenost

slovenske.⁴⁵ Obema družbama je skupnost to, da se ta razdeljenost vleče kot jara kača iz obeh državljskih vojn.⁴⁶ Pomanjkanje medsebojnega sočutja, pravzaprav pomanjkanje besed, zaznamuje razdeljenost obeh svetovnonazorskih polov. V slovenski družbi ni soglasja o najosnovnejših zgodovinskih dejstvih, o tem, ali je komunistična partija izrabila narodnoosvobodilno gibanje za prevzem oblasti, ter celo tem, da je samostojna in neodvisna slovenska država nastala s plebiscitno odločitvijo slovenskega naroda? Če pa o tem temeljnih zadevah ne moremo najti soglasja, potem plane na dan vse tisto, kar po negativni plati zanamuje zadnjih enaindvajset let slovenske države: neenakost, boj za partikularne interese in neodgovornost. Združevalni element slovenskega naroda je zagotovo bila plebiscitarna podpora samostojnemu in neodvisnemu narodu ter kasnejša razglasitev samostojnosti v juniju 1991. Enako nas je vse, mlade in stare, leve in desne, združila vojna za domovino, ki smo jo dobili združeni. Od zime 1990 in poletja 1991 pa na slednje zgodovinske trenutke pozabljamo, trenutni dijaki in študenti pozabljajo na zgodovinske trenutke združevanja, večino zgodb slišijo doma, ker jih zgodovinski učbeniki zanemarjajo, in jim namenjajo pozornost le v zadnjem mesecu pred maturo. Za dogodke, ki so nas pred dvajsetimi leti in več združevali, se zdi, da nas znova delijo oziroma določeni mnenjski voditelji in interesne koalicije želijo, da nas delijo in omalovažujejo. Če je tako, je vprašanje kaj nam še ostane? Ali res, da slovenskega naroda ne povezuje prav nič več, kot bi nas želeli nekateri prepričati?

Povezuje nas več, kot se morda opazi na prvi pogled. Povezuje naš prelepi slovenski jezik, kultura in navsezadnje zgodovina, s svojimi temačnimi poglavji. Povezuje nas tudi slovenski prostor, skozi celotno zgodovino odprt navzen, povezujejo nas naši rojaki na vseh koncih sveta, ki marsikdaj bolj ljubijo Slovenijo, kot doma živeti. Povezuje nas narava, njena raznolikost in bogastvo, prelepa jezera, morja, reke, vršaci in do-

⁴⁵ J. Casanova, *Morir, Matar, Sobrevivir: La Violencia en la Dictadura de Franco* (Crítica, 2004); P. Preston, *The Spanish Holocaust* (London 2012); J. Luis Ledesma, J. Rodrigo, »Caídos por España, mártires de la libertad: Víctimas y conmemoración de la Guerra Civil en la España post-bélica (1939–2006)«, *Ayer*, 63/2006.

⁴⁶ P. Preston, *The Crimes of Franco* (The 2005 Len Crome Memorial Lecture, delivered at the Imperial War Museum on 12 March 2005), <http://www.altafilms.com/las13rosas/descargas/FrancoCrimesCrome.pdf>, 2. Glejte tudi P. Aguilar, *Políticas de la memoria y memorias de la política: el caso español en perspectiva comparada* (Madrid 2008).

line. Povezujejo nas naši gozdovi, če tudi skrivajo marsikatero temačno zgodbo. Kar je še več, povezuje nas naša skupna prihodnost. Prihodnost naših otrok in vnukov, ki mora biti boljša kot sedanjost.

Združena Slovenija se morda komu zdi utopična ideja, vendar če pogledamo globlje, najdemo več, kar nas združuje, od tistega, kar nas ločuje. Samo pogledati je treba natančneje in stran od samooklicanih mnenjskih voditeljev. Tisti posamezniki, ki pa še vedno živijo na svojem svetovnonazorskem polu, se bodo morali civilizirano, strpno in dostojno pogovarjati s posamezniki z drugega svetovnonazorskega pola. Drugega nam pravzaprav ne preostane, če želimo živeti v združeni Sloveniji.

Čas je že, da nekaj začutimo za to našo Slovenijo in njeno stvar, ne samo za partikularne interese tega ali druge svetovnonazorskega pola. Samo tako bomo lahko ustvarili slovensko stvar, ki ne bo odvisna od partikularnih interesov. Šele medčloveško sočutje in spoštovanje lahko ustvari družbo, ki bo temeljila na osnovnih vrednotah, slovenskem javnem prostoru. Strokovnjaki pogosto navajajajo pomanjkanje pogovora kot razlog za razpad zasebnih in prijateljskih odnosov med posamezniki. Besede pa so enako in če ne še pomembnejše za ustvarjanje zrele in odrasle slovenske družbe.⁴⁷ Dokler bo med različnimi svetovnonazorskimi poli slovenske družbe primanjkovalo besed ali pa bodo še naprej šle neposlušane in nerazumljene v pozabo, lahko pričakujemo nadaljevanje zgodb, ki jih spremljamo v zadnjem tednu. Besede lahko pravilno uporabljajo in usmerjajo samo ljudje. Če so ljudje brezvoljni, ravnodušni ali celo sovražno nastrojeni zoper soljudi, potem se v družbi nekaj iskri na poti v propad, ter ne v neko boljšo prihodnost.

Šele z besedami se krešejo različna stališča, mnenja in pristopi. Šele s soočenjem različnih stališč in mnenj lahko družba postane strpna in dozori. Šele s soočenjem različnih mnenj odpadejo tista, ki jih ne utemeljujejo resnični in prepričljivi argumenti, temveč izmišljeni.⁴⁸ Zapiranje za štiri zidove in izključevanje drugih argumentov vodi samo tja, kjer smo ne tako dolgo nazaj že bili, v enoumje, kjer je pravilno in sprejemljivo

⁴⁷ J. Letnar Černič „Cesarjeva stara oblačila: svoboda medijev in umetniškega ustvarjanja na Slovenskem«, *Nova revija*, jan.-feb.-mar. 2008, letn. 27, št. 309/311, str. 360–389.

⁴⁸ M. Macovei, „Freedom of expression, A guide to the implementation of Article 10 of the European Convention on Human Rights«, *Human rights handbooks*, No. 2, Council of Europe, 2004.

samo eno stališče, en odgovor in ena perspektiva. Zato je čas, da damo priložnost besedam. Zato razpravljamo in pišimo, saj bomo preko napisanih in izgovorjenih besed prišli do zrele družbe, kjer nestrpna stališča ne bodo več pristala v njenem središču, temveč na njem obrobju, kot v razvitih demokracijah.⁴⁹ Priložnost, ki je dajemo besedam, pa bo le izkoriščena, če bomo skupaj zbrali pogum, in drug drugemu prisluhnilo oziroma se prebirali. Le tako bomo prišli do družbe, ki bo zgrajena na trdnih medčloveških odnosih. Če pa se odločimo nasprotno in besedam ne damo priložnosti, je prihodnost slovenske družbe več kot jasna. Pomanjkanje besed bo tako dokončno pogubilo slovensko družbo.

3.3 Pravična in svobodna družba

Slovenska stvar pomeni prizadevanje za pravično, širokosrčno, svobodno, pluralno, strpno in demokratično družbo, ki bi spodbujala ustvarjalnost, odprtost in samoinicativnost na vseh področjih življenja. Namesto tega se slovenska stvar izgublja v občutkih nezadovoljstva, negotovosti, brezizhodnosti in utopije.

Nezadovoljstvo. Nekaj zadnjih mednarodnih raziskav kaže na nezadovoljstvo prebivalstva s stanjem v slovenski državi. Iste raziskave sporočajo, da prebivalstvo ne pričakuje nič boljšega, le še kaj slabšega. Takšni izidi niso presenečenje, saj ljudje v zasebnih pogovorih že dolgo sporočajo enako, pri čemer nezadovoljstva ne želijo javno izražati, ampak se zatekajo v domačnost družinskega življenja.

Negotovost. Negotovost ni povezana le s prihodnostjo, saj sta v slovenskem prostoru negotovi tudi sedanost in preteklost. Pravzaprav nič ni z gotovostjo jasno, kar ustvarja negotovost o razvoju in preobrazbi slovenskega javnega prostora v svobodno demokratično družbo s tržnim gospodarstvom. Občutje negotovosti lahko presežemo le s soglasjem o najmanjšem skupnem imenovalcu na vseh področjih družbenega življenja.

Brezizhodnost. Brezizhodnost položaja pogloblja tudi pregovorna razdeljenost več Slovenij. Soglasja o temeljnih točkah slovenskega držav-

⁴⁹ M. Avbelj, J. Letnar Černič, »Slovenia«, v: L. M. Hammer (ur.), F. Emmert (ur.). *The European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms in Central and Eastern Europe* (The Hague: Eleven International Publishing, cop. 2012), str. 527–556.

nega, duhovnega in družbenega razvoja ni. Iz slovenske danosti izhaja samo soglasje o ohranjanju *statusa quo*, nadaljevanju več Slovenij ter predvsem o enostavnem hlastanju po hitrem zaslužku iz javnofinančnih virov. Kar pa je morda najhujše, da se teh več Slovenij ne zna medsebojno pogovarjati. Vse skupaj morda ustvarja zunanji videz brezizhodnosti, a takšno prepričanje je preveč enostransko, saj je vsaj nekaj lastovk, ki naznanjajo možnost izhoda iz težkega položaja.

Utopija. Slovenski javni prostor preveva utopija, da so slabe razmere v slovenski družbi le nočne more ter da se bomo kmalu zbudili v lepšo prihodnost. Takšna pričakovanja so utopična, saj se razmere ne morejo spremeniti brez dejavnega in ustvarjalnega delovanja vsakogar. Nema-lokrat se pozablja, da je država le abstraktna forma, ki jo svojimi dejanji napolnjujemo ljudje. Država kot taka pa lahko izpuhti, če nikomur ni več mar zanjo. Utopija, da bo vse boljše brez dejavnega udejstvovanja za boljši jutri, je enako slepljiva, kot pretirano črnogledi pogledi v prihodnost.

Marca 2012 bi Jože Pučnik, če bi še živel, praznoval osemdeseti rojstni dan. Kalvarija njegovega življenja živo priča, bolje kot katerakoli druga, da mu je šlo za stvar – za slovensko stvar.⁵⁰ Zanjo je tvegaj svoje življenje, preživel dolga leta v zaporu zaradi objavljenega članka o agrarni reformi ter verjetno tudi zaradi vsega skupaj mnogo prežgodaj končal življenjsko pot. Kako močno ga slovenski javni prostor pogrša, je razvidno iz melanholičnosti, brezizhodnosti ter negotovosti slovenske družbe. Njegovo zavzemanje za slovensko stvar, svobodno in demokratično slovensko družbo, je v težkih časih lahko vodilo za naše vsakdanje življenje. Vsakdo se lahko v svojem vsakdanjem življenju bori za slovensko stvar.

Slovenski javni prostor lahko postane zrejši le v strpnem dialogu, kjer se krešejo in poslušajo različna mnenja in stališča. Vnaprejšnje izkjučevanje ene ali več Slovenij vodi nazaj v totalitarizme. Napačno bi bilo pričakovati, da nam bo država prinesla vse sama, saj jo oblikujemo predvsem njeni ljudje. Če se za slovensko stvar ne bomo potrudili in bomo še naprej skrbeli le za zasebne interese, potem država ne bo dokončno propadla čez nekaj let, ampak je že. Ključno vprašanje je, ali imamo pogum, da se končno odločimo za slovensko stvar in se zanjo

⁵⁰ J. Pučnik, *Izbrano delo* (Ljubljana 2003).

tudi dnevno trudimo. V naslednjem pododdelku obravnavamo pravičnost v slovenski družbi.

3.4 Čakajoč na pravičnost v slovenski družbi

Ko se neka družba znajde v kriznih razmerah in pred ključnimi odločitvami, je odločilno vprašanje, ali njene različne interesne skupine soglašajo o poti iz prepada. Če je soglasje težko doseči in vsak vleče na svojo stran, je iz prepada težko izplezati oziroma lahko družba ostane tam za vselej ujeta.

Kritični trenutek je tisti, ki tlakuje prihodnost vsakokratne družbe. Najtežje je priti do spoznanja, da je posamezna družba dosegla prelomnico, ko bo odločeno, ali bo strmoglavila v prepad ali pa se bo uspešno izognila vsem preprekam. O ključnih kritičnih trenutkih za neko družbo je seveda najlažje pisati iz zgodovinske oddaljenosti, za vnaprej pa jih vselej težko napovedati. V polpretekli slovenski zgodovini lahko, denimo, slovensko osamosvojitve označimo kot ključni trenutek, ko sta različna pola presešla zgodovinsko razdeljenost, se zedinili in se odločili za skupno pot. Ne kdaj prej, ne kdaj kasneje, nista različna svetovnonazorska pola našla soglasja o temeljnih stebrih za razvoj slovenskega javnega prostora. Do takšnega soglasja pa ni mogoče priti z lepimi besedami, izrečenimi na kakšni tiskovni konferenci. Besede ne zadoščajo več, potrebna so dejanja predstavnikov vseh svetovnonazorskih polov, da se bomo lahko izvlekli iz kritičnih razmer, ki ogrožajo našo prihodnost in življenje v samostojni in neodvisni državi. Gre za nič drugega kot za ponovno plebiscitarno odločanje o temeljnih izhodiščih za razvoj naše države. Odločanje, ki bo verjetno še bolj odločilno, kot je bilo tisto pred skoraj dvaindvajsetimi leti.

Vendar trenutno samo soglasje o nesoglasju. Še več, različna svetovnonazorska pola ne soglašata niti o gospodarskih kazalnikih in ocenah bonitetnih hiš, ki so same po sebi že dovolj nazorne. Kljub slabim, vendar ne breizhodnim gospodarskim razmeram, soglasja še ni na obzorju. Zato se lahko vsi skupaj vprašajmo, kaj moramo storiti, da bi soglasje o temeljnih ciljih vendarle našli? Iz tragičnih izkušenj sorodnih narodov se lahko naučimo, da se narod zedini šele v času najhujših naravnih katastrof, kot so potresi, poplave in podobne nesreče, ki upajmo, ne bodo

nikoli več obiskale naše dežele. V takšnih kritičnih trenutkih različni svetovnonazorski poli praviloma stopijo skupaj, saj so vrednote sočutja, solidarnosti in reševanja človeških življenj pomembnejše od vsakodnevne razdeljenosti. Apokaliptične razmere pa nikakor ne morejo biti rešitev za izhod iz krize v slovenski družbi. Najdejo se lahko različni drugi načini. Res je, da soglasja ni mogoče doseči na vseh družbenih področjih, še zlasti na vrednostnem in moralno-etičnem, kjer so nesoglasja trenutno pregloboka.⁵¹ Vsaj na gospodarskem področju pa bi ga le lahko dosegli. Tudi zunanji opazovalci lahko hitro spoznajo, da v slovenskem prostoru ni harmonije med različnimi skupinami. Še natančnejši opazovalci zagovarjajo tezo, da Slovincem manjka zavest o skupni identiteti, zgodovini in navsezadnje prihodnosti.

Nekatere interesne koalicije načrtno delujejo zoper cilje, kjer bi lahko našli soglasje, saj jim gre za lastne partikularne interese.⁵² Kam nas lahko pripelje nesoglasje o temeljnih razvojnih ciljeh, pričajo zgodbe držav podsaharske Afrike. Te države zaznamujejo sistematične kršitve človekovih pravic, slabo upravljanje javnih zadev in neučinkovito delovanje institucij pravne države. Nesoglasje povzroča še hujše posledice, ki dolgoročno uničujejo človeško podplast slovenske družbe. Nikomur ni mar, da se vse več mladih izobraženih Slovencev seli v tujino in tam išče priložnosti. Večina je tega celo vesela, saj je tako doma ostaja vse manj posameznikov, ki zagovarjajo konkurenco in kritično ocenjujejo tiste posameznike, ki so delovna mesta pridobili s pomočjo sorodstvenih ali prijateljskih vezi. Slovenski narod tako spet postaja narodov emigrantov. Podobno, kot so naši pradedi in prababice pred stoletjem zapuščali domovino s trebuchom za kruhom in kot so zaradi totalitarnega preganjanja odhajali ljudje po drugi svetovni vojni. Dandanes razmere niso nič drugačne. Kar je najhujše, v tujino odhajajo tisti, ki so najbolj ambiciozni in so pripravljeni nekaj tudi tvegati. Slovenski javni prostor tako zastruplja podoben sindrom, kot ostale južnoevropske države. Človeški dejavnik je toliko bolj pomemben, ker je od ljudi, ne od računalnikov, odvisno učinkovito delovanje demokratičnih institucij pravne države in zaupanje

⁵¹ L. Šturm, *Omejitev oblasti: ustavna izhodišča javnega prava* (Ljubljana, 1999).

⁵² L. Šturm, »Svobodna demokratična družba, demokratična pravna država in civilna družba: ustavnopravna in sociološka analiza treh ključnih pojmovnih sintagem«, *Dignitas (Ljubl.)*, 1999, št. 1, str. 52–59.

vanje.⁵³ Samo ljudje lahko izboljšamo delovanje temeljnih institucij in uresničujemo temeljna ustavna načela v svojem vsakdanjem življenju.

Čakanje na soglasje v slovenskem javnem prostoru je morda kot Vladimirjevo in Estragonovo čakanje na Godota, ki ni nikoli prišel. Če nas zgodovina zadnjih dvajset in nekaj let kaj uči, je to, da soglasje ne bo prišlo samo od sebe, ampak ga bo potrebno izboriti. Morda so spet potrebni drzni posamezniki, da bodo trmasto zagovarjali stališče o temeljnih vrednotah, podobno kot leta 1990.⁵⁴ Do soglasja je mogoče priti samo s trezno, in ne s čezmerno pesimistično ali optimistično oceno danih razmer. Sama ocena bo dovolj zastrašujoča, da soglasje ne bi smelo izostatati.⁵⁵ Vrata, da se izognemo prepadu, so še vedno priprta, zato soglasja, vsaj o temeljnih smernicah gospodarskega razvoja, ne bi bilo nemogoče doseči. Prihodnji meseci bodo pokazali, ali je že prišel čas za soglasje ali pa ga nikoli več ne bomo mogli doseči.

4. Namesto zaključka: pravičnost, pravo in pravniki

Pričujoči prispevek je obravnaval razmerje med pravičnostjo in pravom v slovenski družbi, pri čemer je analiziral tri normativne in sociološke primere, ki kažejo na navzkrižje med formalno in vsebinsko pravičnostjo. Pri uresničevanju igrajo pomembno vlogo pravo in pravniki. Pravo in pravniški poklic sta od začetkov človeške civilizacije notranje povezana z delovanjem državnega oblastvenega aparata. Pravo in pravnike so v preteklosti pogosto zlorabljali za opravičevanje hudodelstev in drugih moralno sprevrženih dejanj oblasti, ki niso imela in nimajo nič skupnega z delovanjem pravne države in spoštovanjem temeljnih pravic. Pravo je področje družbenega življenja, ki je najprej tarča nadzora in sprememb vsakokratnih novih oblastnikov, ki javnosti pogosto razlagajo pravna pravila v nasprotju z njihovim pomenom. Poglavitni namen uporabljanja prava je iskati drugje, predvsem v smeri upravljanja v javno korist in dobrobit celotne družbe.

⁵³ J. Letnar Černič, »Od izvorov človekovih pravic k njihovem uresničevanju«, *Phainomena*, št. 76–77–78/2011, str. 279–291.

⁵⁴ J. Letnar Černič, »Vizija slovenske prihodnosti«, *Dignitas (Ljublj.)*, 2011, [Št.] 51/52, str. 102–104.

⁵⁵ J. Letnar Černič, "Slovenija 2025", *Ampak (Ljublj.)*, jan/feb. 2010, letn. 11, št. 1/2, str. 10–12.

V preteklosti se je pomen prava v slovenski kot tudi drugih družbah res v marsičem izrodil zaradi njegove uporabe pri opravičevanju nepravilnega, arbitrarnega in nemoralnega delovanja oblasti. Z drugimi besedami, pravo je postalo nepravo, čeprav se je formalnopravno kazalo kot pravo. Pravniki delujejo v javnem interesu, če si prizadeva uporabljati pravo v skladu z njegovim namenom, pri čemer se mora pri uporabi pravnih pravil izogibati omejevanju načel pravne države in spoštovanju človekovih pravic. Pravo vsekakor ni le skupek pravil, ki urejajo družbena razmerja, ampak smo pravo predvsem ljudje, ki ga vsakodnevno uporabljamo.

Dolžnost pravnika je, da deluje v javnem interesu in uporablja pravo na način, da predstavlja svoje teze in pravne argumente skladno s temeljnimi načeli pravne države in spoštovanja temeljnih človekovih pravic. Slednja načela so primarno naravna, moralna in religiozna ter so šele kasneje postala pravna. Pravniki, ki uporabljajo pravo, ki ne sledi tem temeljnim načelom, postane samo apologetično sredstvo svojega delovanja, saj tako ne uporablja več prava, temveč »nepravo«, ki je lastnim interesom prirojena različica prava, ki pa ga navzven predstavlja kot pravo.

Naloga pravnika ni samo slepo zaupati in slediti črki zakona ali sodne odločitve, ampak ima precej večjo odgovornost. Pravniki mora vsakokratno sodno odločbo, zakon ali mednarodni sporazum kritično ovrednotiti in oceniti, če izpolnjuje minimalne pogoje, ki jih sporočata načelo pravne države in spoštovanje temeljnih človekovih pravic. V sodobni družbi se dvomi v pravno udejstvovanje pravnih strokovnjakov, ki so v preteklosti zagovarjali in morebiti še vedno zagovarjajo uporabljanje in razlaganje pravnih pravil v korist interesov vsakokratne interesne koalicije. Realnost sodobnih družb nam sporoča, da se nekatere razlage in uporabe prava še vedno dopuščajo, kljub temu da so v nasprotju s temelji jedra prava, ki naj bi delovalo v javno korist. Takšni pristopi zamegljujejo sicer jasne poti demokratičnih družb v prihodnost.

Pravo in biti pravniki je bilo in je še dandanes vse prevečkrat povezano s hitrimi zasluškami. Sprejemljiva je le takšna pravniška drža, ki sledi načelom pravne države, spoštovanju temeljnih človekovih pravic in svobostim in istočasno dopušča pluralnost javnega prostora. Pravo, pravniki in pravna znanost niso nekaj, kar bi lahko bilo prepuščeno zlorabi vsakokratne oblasti, takšnih in drugačnih, levih in desnih, trenutnih in

bivših politikov. Zamegljevanje in opravičevanje političnih zablod s pravom lahko vodi demokratične družbe v propad.